

ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІКИ ТА ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ

УДК 373.2.091

*ВАЛЕНТИНА ДЕЛЕНКО, асистент кафедри початкової та дошкільної освіти, Львівський національний університет імені Івана Франка, Україна
ORCID ID 0000-0002-4010-2955
valentya.delenko@lnu.edu.ua*

ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ ІДЕЙ ВИХОВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ В ДОШКІЛЬНИКІВ ЗАСОБАМИ СУЧАСНОЇ ДИТЯЧОЇ ЛІТЕРАТУРИ В ОСВІТНІЙ ПРОЦЕС ЗАКЛАДУ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

*VALENTYNA DELENKO, Assistant of the Department of
Primary and Preschool Education,
Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine*

PROSPECTS FOR IMPLEMENTING OF THE IDEAS OF DEVELOPMENT OF PRESCHOOLERS' TOLERANCE BY MODERN CHILDREN'S LITERATURE INTO THE EDUCATIONAL PROCESS OF THE PRESCHOOL EDUCATION INSTITUTION

У статті висвітлено ідеї виховання толерантності в дошкільників засобами дитячої літератури (друга пол. XX – поч. XXI ст.), визначено основні умови та ефективні методи їх упровадження в освітній процес закладу дошкільної освіти (ЗДО). Запропоновано критерії відбору й перелік творів для дітей на тему толерантності. Окреслено деякі методичні аспекти опрацювання оповідань і казок В. Сухомлинського, Н. Гербіш, К. Бабкіної. Доведено дієвість різних методів і форм роботи, зокрема читання, розказування, бесіди на основі прочитаного, інсценізації, сюжетно-рольові гри та ін.).

Ключові слова: толерантність, виховання, дошкільники, дитяча література, бесіда, сюжетно-рольова гра, читання.

Summary. The article presents the pedagogical ideas of developing preschoolers' tolerance through children's literature (the second half of the 20th – the beginning of the 21st century) and defines the main conditions and methods of their effective implementation in the educational process of preschool education institutions (PEI). The selection criteria and a list of works for children on the topic of tolerance are proposed. Some methodological aspects of analyzing the stories and fairy tales of V. Sukhomlynsky, N. Gerbish, and K. Babkina are outlined.

The effectiveness of various methods and forms of working with preschool children have been proven, in particular: reading, storytelling, conversations based on what has been read, dramatizations, story role-playing games, etc., to educate them in a tolerant attitude towards others.

Key words: tolerance, education, preschoolers, children's literature, conversation, story-role play, reading.

Мета: окреслити перспективи впровадження ідей виховання толерантності в дошкільників засобами дитячої літератури (друга пол. XX – поч. XXI ст.), запропонувати методичні аспекти роботи з конкретними текстами на літературних заняттях у ЗДО.

Постановка проблеми в загальному вигляді. У сучасному суспільстві питання толерантності надзвичайно актуальне. Серед чинників, які її зумовлюють у навчально-виховному середовищі, – зростання агресивності, булінгу, аутистерства і цькування у дитячих колективах, інклюзія.

Толерантність – це важлива якість особистості, завдяки якій спілкування між людьми стає важливим, позбавлене загострення конфліктних ситуацій. Вона виявляється у цінностях, поведінці, учинках людини; повазі до інтересів, почуттів, думок, звичаїв, вірувань, політичних уподобань і позицій інших.

Основи толерантної поведінки закладаються в дитинстві. Виховання толерантності в дітей – завдання, яке стоїть перед батьками, вихователями ЗДО, учителями. Пошуки нових методів, підходів і засобів, які були б ефективними у процесі виховання толерантності в дошкільників, на часі. Одним з таких засобів є дитяча література. Зміст художніх текстів, моделі поведінки героїв, авторське висвітлення питань морально-етичного спрямування увиразнюють дитячі уявлення про толерантність. Робота з такими текстами на літературних заняттях, бесіди, рольові ігри на основі прочитаного і прослуханого не тільки спонукають до розуміння проблеми, а й урізноманітнюють форми взаємодії учасників виховного процесу.

Проблема толерантності стала предметом дослідження багатьох науковців і практиків. Серед них – філософи (Н. Баранова, В. Шалін, Ю. Шрейдер), соціологи (П. Ніколсон, С. Мендус, М. Хом'яков), психологи (А. Асмолов, В. Бакальчук, С. Братченко), педагоги (І. Бех, О. Безкоровайна, І. Воробйова, О. Грива, Л. Завірюхіна, І. Казанжи, О. Матвієнко). Виховання толерантності в дітей дошкільного віку – предмет студій О. Анікіної, А. Гончаренко, Г. Косаревої, Л. Кузьмук, О. Кульчицької, В. Ляпунової, О. Максимової, Н. Скрипник.

Сучасну дитячу літературу, її роль у вихованні та освітньому процесі юного покоління аналізують У. Баран, Т. Качак, В. Кизилова, Л. Овдійчук, Н. Марченко та інші. Про її використання в організації художнього читання і розповідання дітям дошкільного віку йдеться у працях С. Русової, В. Сухомлинського, Л. Артемової, О. Білан, А. Богуш, Н. Гавриш, Н. Карпинської, О. Лещенко, О. Монке та інших.

Однак досі немає цілісного й комплексного дослідження, присвяченого використанню дитячої літератури як ефективного засобу виховання толерантності в дітей дошкільного віку. Поза увагою науковців залишається проблема методики роботи з дитячими книжками про толерантність у процесі літературних занять чи ігрової діяльності.

Аналіз досліджень і публікацій. Поняття "толерантність" тлумачат по-різному. В Українському педагогічному словнику пояснюють його як терпимість до чужих думок і вірувань (Гончаренко, 1977). Л. Лозинська пропонує розглядати толерантність у контексті термінів "визнання", "сприйняття", "розуміння" (Лозинська, 2011, с. 99). І. Бех увиразнює розуміння толерантності в загальнопедагогічному контексті як готовність прийняти інших такими, якими вони є, взаємодіяти з ними на засадах згоди і порозуміння (Бех, 2001, с. 32–35). Н. Баранова подає типологізацію толерантності за соціальними сферами її буття (Баранова, 2015) і виокремлює гендерну, вікову, освітню, міжнаціональну, расову, релігійну, географічну, міжкласову, фізіологічну, політичну, сексуально орієнтовану, маргінальну толерантність.

У контексті освітнього процесу ЗДО та виховання дошкільників доцільно розглядати толерантність як сукупність умінь: "орієнтування у світі людських взаємин, готовність співпереживати та співчувати іншим, виявляти інтерес та вміння розуміти інших, долучатися до спільної діяльності з одно-

літками та дорослими, об'єднувати з ними свої зусилля для досягнення спільного результату, оцінювати власні можливості, поважати бажання та інтереси інших людей, узгоджувати свої інтереси, бажання, дії з іншими членами суспільства" (Максимова, 2018, с. 118).

Толерантність ґрунтується на терпимості до оточуючих, які "не такі, як інші". Причому терпимість до іншого способу життя, інокультури, поведінки, традицій, звичаїв, світогляду та ін. І ця концепція іноді може базуватися на упередженому ставленні до людей з інвалідністю, негативних стереотипах чи загальній стигмі. У такому випадку ми маємо справу з дискримінацією, нетерпимістю до інших, інтолерантністю, що є протилежним до поняття "толерантність" (Budnyk, Rembierz, Arbelaez-Encarnacion, 2022).

Толерантність передбачає готовність прийняти інших такими, які вони є, та взаємодіяти на основі згоди. Виховання толерантності в дітей – це шляхи до гуманізації суспільства, партнерства, співпраці. У ЗДО потрібно виховати в дітей толерантність, а саме: навчати розуміти й визнавати інших людей; знаходити шляхи взаємодопомоги і взаємодії; використовувати мирні засоби для розв'язання конфліктів; сформувати навички для самостійного пізнання світу; виховувати моральні якості особистості: доброту, співчуття, чуйність, милосердя, дружелюбність.

Виховання толерантності – цілеспрямоване створення умов, що вимагають взаємодії з іншими людьми і терпимого ставлення, поваги до них. Цей процес починається з урахування індивідуальних особливостей вихованця (моральні настанови, які вже склалися, розвиток інтелектуальної та емоційно-вольової сфер, рівень розвитку психічних процесів, особистий досвід), розбіжностей у рисах особистості та соціальній поведінці (форми прояву агресивності, ступінь емоційної чуттєвості, схильність до впливу інших) (Ма-

тієнко, 2005, с. 6), вікового розвитку моральних якостей. У дошкільному віці дитина має зрозуміти важливість позитивного спілкування і взаємодії з іншими дітьми. У молодшому шкільному віці відбувається поглиблення цих уявлень, розвитку морального світогляду, а толерантність має стати одним з моральних принципів особистості. Діти середнього шкільного віку часто проявляють агресію, несприйняття щодо інших (оточення). Саме тому завдання педагога – допомогти підлітку досягнути власний внутрішній світ, розвинути толерантність як засіб запобігання протиставлення соціуму. Якщо на кожному етапі успішно досягати поставленої мети, то духовність і моральність особистості буде сформована, а толерантне ставлення до інших і світу стане основою життєвої позиції. "Толерантність входить у свідомість як доброзичливість, як уміння у своїй повсякденній поведінці не виходити за певні рамки, як лояльність та інтерес до існуючих розбіжностей, як здатність судити неупереджено" (Матвієнко, 2006, с. 16).

Ураховуючи загальне зниження читацької активності серед дітей, найбільше інформації з усіх медіа вони отримують з телебачення та інтернету. Водночас агресивне медіасередовище – це об'єктивна реальність, яка прямо чи опосередковано впливає на соціальне особистості. Отож необхідно організувати діяльність вихованців таким чином, щоб сприяти комунікаційній взаємодії, обговоренню тих чи інших процесів, забезпечити педагогічні вимоги щодо безпечного використання медійних ресурсів для формування їх соціальної компетентності (Budnyk, Konovalchuk, Konovalchuk, Onyschuk, & Domanyuk, 2022). У ЗДО медійні ресурси слугують дієвим засобом зацікавлення дітей книгою, читанням на теми толерантності.

Важливими є принципи системності, цілеспрямованості, безперервності виховного процесу, оптимальний підбір форм і методів ро-

боти, актуалізація особистісно орієнтованого та діяльнісного підходів. А. Асмолов вважає, що задля досягнення виховання толерантної особистості в умовах демократизації суспільства варто послугоуватися двома групами принципів: виховання у підростаючого покоління толерантного та терпимого ставлення; гуманізації навчального простору за допомогою впровадження ідей толерантності у навчально-виховний процес (Асмолов, 2001, с. 61–63).

Виховання толерантності, як зазначає О. Грива, ґрунтується на поважному ставленні один до одного; ознайомленні дітей, молоді, населення з традиціями, культурою та історією свого народу; відповідній педагогічній культурі вихователів; можливості національної і релігійної освіти для кожного народу; створенні і функціонуванні національно-культурних, релігійних та інших організацій (Грива, 2005, с. 5).

Потужним засобом виховання толерантності в дітей дошкільного і шкільного віку є художня література. Чи не найкраще виховувати повагу до інших, обговорюючи та аналізуючи приклади толерантності чи інтолерантності, наведені в адресованих дітям художніх творах. Тим більше, що читання і використання літератури у ЗДО передбачено нормативними документами, програмами, зумовлене гуманізацією виховання й освіти, потребою духовного, естетичного, морально-етичного розвитку.

Зважаючи на вікові особливості дошкільнят, найефективнішою жанрово-тематичною формою впливу літератури виступає казка. Саме з казок дізнаються про соціальні норми поведінки, добро і зло, правильні й неправильні вчинки тощо. У процесі аналізу дій персонажів, діти роздумують і приходять до певних висновків, наслідують чи засуджують поведінку героїв. Як зазначає В. Тернопільська, слухання казки "допомагає дитині навчитися розуміти внутрішній світ героїв, а через них і внутрішній світ інших людей, вчить співчувати їм,

повірити у сили добра, набути впевненості у собі. На основі аналізу поведінки казкових героїв вихованці вчаться виокремлювати позитивні та негативні риси особистості, оцінювати їх" (Тернопільська, 2014, с. 68). Але не тільки казка, а й адресовані дітям поезії, оповідання повісті забезпечують зміст формування толерантності як норми, цінності, життєвого принципу в освітньому процесі ЗДО.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасна українська дитяча література багата й різноманітна широким асортиментом книжок для дошкільнят: книжки-картинки (О. Забара "Улюблені машинки", О. Кротюк "Чап-чалапу гусоньки", М. Прохасько "Кучеряві заводять хом'ячка" та ін.), віммельбухи ("Місто вночі", "Так багато всього", "Незвичайні професії"), абетки (О. Кротюк, І. Малкович, Г. Чубач), поетичні збірки одного автора (І. Андрусак, А. Качан, О.Овчар, Н. Тріщ) і хрестоматії (Н.Богданець-Білоskalенко), казочки (І. Савка, Б. Матіяш, З. Мензатюк, Л. Мовчун, В. Савченко, Е.Заржицька, Т. і М. Прохаськи, М. Савка та ін.), оповідання реалістичного плану (А. Костецький, О.Кротюк), пізнавальні історії (Н.Мелетич, О. Була), пригодницькі й фантастичні оповідання (Г.Малик, Л. Воронина, С. Дерманський).

Сюжетні лінії, пригодницький характер розповіді, динаміка і насиченість тексту діалогами, ігровими ситуаціями – те, що наближує художній світ до світу дитини. Як зауважує Т. Качак, "література для дітей відповідає їхнім віковим особливостям, ураховує їхню допитливість, вразливість і емоційність, безпосередність і довірливість у сприйманні дійсності та людей" (Качак, 2016, с.10). Моделі поведінки, запропоновані у прочитаних казках, оповіданнях, віршиках, пісеньках, засвоюються дітьми і виступають зразком для їх учинків, та поведінкових реакцій. Головні герої часто стають еталоном у діях і життєвих позиціях ди-

тини. Образна мова творів, діалоги, короткі описи – приклад організації мовлення, засіб збагачення словникового запасу дитини, зразок формулювання й висловлювання думки. "Художня література, як універсальний розвивально-навчальний засіб, виводить дитину за межі того, що сприймається нею безпосередньо, занурює її в інші можливі світи з широким спектром моделей людської поведінки, орієнтує її і, звичайно, забезпечує багатюще мовленнєве середовище. Входження дитини дошкільного віку в барвистий світ української літератури – явище не просте, це не тільки засіб отримання необхідної інформації, а й середовище спілкування, самопізнання, збагачення знаннями про життя та долі різних людей і, звичайно, джерело **насоподи**" (Монке, Єлькіна, 2011, с. 191–198).

Читання і розповідання художніх творів дошкільнятам відбувається на літературних заняттях і під час навчально-виховної діяльності у ЗДО. Розповідання забезпечує активну участь аудиторії дошкільнят у відтворенні прочитаного, співтворчість. Під час читання вихователь втрачає безпосередній контакт з дітьми, адже зосереджений переважно на тексті. Саме тому практика показує, що молодшим дошкільнятам частіше розповідають твори, тоді як дітям старшої дошкільної групи читають. Залежно від жанру обирають ту чи іншу методику опрацювання твору.

Специфічною є методика читання й обговорення з дошкільниками творів поетичних і малих фольклорних жанрів, казок, прозових оповідань та повістей. З'ясовано, що у процесі розвитку і виховання дітей старшого дошкільного віку на літературних заняттях практикують розповідання оповідань чи казок, заучування напам'ять віршів морально-етичного спрямування, ігрового чи сюжетного типу; розігрування потішок, забавлянок, ігри-драматизації, перегляди театральних вистав і мультфільмів. Актуальні також і літературні віктори-

ни, морально-етичні, бесіди узагальнювального характеру. Також вибір методів і прийомів навчання залежить від художнього твору, вікової групи і тих завдань, які потрібно розв'язати на даному занятті.

Діти сприймають художні твори залежно від реалізації функціональних аспектів: як джерело інформації, естетичне мистецтво, модель поведінки чи моральне правило, творчий продукт. "Читаючи, дитина не тільки пізнає світ (пізнавальна функція), моделі поведінки і стосунків людини (виховна та суспільно-формувальна функції), ідентифікує себе у світі, а й отримує задоволення від читання (розважальна функція)" (Качак, 2018, с. 52). Організація читання та роботи з дитячою книжкою з дошкільниками вимагає правильного методичного підходу, за якого література стає ефективним засобом гармонійного розвитку особистості, її творчого потенціалу, пізнавальної активності, формування ціннісних орієнтацій, духовного та естетичного збагачення.

Важливо, щоб педагог, підбираючи твори для читання і розповідання дошкільнятам з метою виховання толерантності, дотримувався певних принципів і вимог:

1) це мають бути казки чи інші твори, у яких порушено проблеми взаємодії з іншими, прояви поваги, розуміння, терпимості до них;

2) твори повинні викликати емпатію, спонукати слухачів чи читачів до співчуття, замислення над учинками персонажів або власними;

3) авторська позиція має бути чіткою й однозначною щодо засудження агресії, насильства, нетерпимості;

4) головні герої творів повинні приваблювати своєю поведінкою чи спонукати робити правильні висновки щодо вчинків, які є неприпустимими;

5) слід надавати перевагу творам, написаним і зрозумілою мовою, із щасливим кінцем.

В українській дитячій літературі другої половини ХХ століття таким

критеріям відповідають, насамперед, оповідання і казки Василя Сухомлинського, зокрема ті, у яких ідеться "про стосунки між людьми, добрі й погані вчинки, ввічливість, вихованість, моральні якості людини" (Качак, 2016, с. 224): "Конвалія", "Бабусині руки", "Образливе слово", "Мед в кишені", "Суниця для Наталі", "Чого ж ти вчора не шукав моїх окулярів?", "Соромно перед соловейком", "Горбатенька дівчинка", "Покинута кошени", "Красиві слова і красиве діло", "Іменинний обід" та інші. У процесі читання чи слухання творів діти замислюються не тільки над учинками героїв, обговорюють їх з вихователем, а й намагаються співвіднести з власними, пригадати, чи були в подібних ситуаціях. Наприклад, толерантне ставлення до людей похилого віку формується після прочитання оповідання "Іменинний обід". У творі модель поведінки дівчинки Ніни є інтолерантною. Важливо з вихованнями обговорити не лише цю ситуацію, а й те, як можна її виправити. Організуючи розповідь чи читання наведеного тексту, доцільно передбачити бесіду за прочитаним, рольову гру, творчу інсценізацію, а також запропонувати дітям розказати подібні історії з власного досвіду спілкування з бабусями чи дідусями.

В. Сухомлинському притаманне високоморальне ставлення до людини, дитини. Наприклад, в оповіданні "Горбатенька дівчинка" він показав, що всі учні готові поступитися місцем особливій дівчинці. Такий прояв толерантності, готовність поступитись власними інтересами заради інтересів іншої людини, уміння сприйняти її такою, яка вона є, – гідний взірець для наслідування. Дійсно, "кожне оповідання В. Сухомлинського – це поштовх до роздумів, це звертання до серця, це погляд у свою душу. Використання подібних оповідань та відповідно організоване їхнє вивчення створюють інформаційно-толерантний простір та дозволяють сформувати навички толерантної

поведінки" (*Щербаківа, 2014, с. 324*). Зважаючи на те, що у групах ЗДО теж є діти з інвалідністю, не тільки говоримо з ними про толерантність, а й організуємо спільну діяльність, проводимо ігри, у яких беруть участь усі, вчимо допомагати тим, хто не може самостійно виконувати певні дії чи завдання, працювати в колективі.

Серед сучасних авторів для виховання толерантності в дошкільнят рекомендуємо вірші Григорія Фальковича ("Про заздрощі", "Про любов"), Галини Малик ("Страшна дівчинка", "Криве дзеркало", "Жадібний Андрій"), оповідання Оксани Кротюк ("Друг", "Літачок", "Негарна звичка"), казки Лесі Мовчун ("Арфа для павучка", "Гостина", "Вітрик", "Тиша"), Зірки Мензатюк ("Тисяча парасольок", "Загублене серце"), Богдани Матіяш ("Казки Різдва"), Надійки Гербіш ("Одного разу на Різдво") та інші.

Наприклад, читаючи або розповідаючи дітям казку Надійки Гербіш "Одного разу на Різдво", звертаємо увагу на родинні традиції сім'ї їжачків. Вони готують святковий стіл не тільки для себе, а для усіх, хто цього потребує. Їжачки з радістю дають притулок малим ховрашатам, які заблудилися в лісі, а також допомагають їхній матері і влаштовують спільне святкування Різдва. На прикладі ставлення їжачків до бідних ховрашат авторка показує, як важливо підтримати тих, хто цього потребує; не зневажати інших, бути готовим віддати найцінніше і з повагою ставитися до найменшої живої істоти. Діти старшого дошкільного віку, як зауважує Н. Карпинська (*Карпинська, 1999, с. 634–641*), можуть аналізувати хід події, зображених у творі, давати елементарну оцінку авторській позиції, учинкам головних героїв і визначати, хто чинить добре, а хто погано. Також дослідниця наголошує на результативності повторного читання і прослуховування текстів, необхідності підтримувати й поглиблювати дитячі емоції, які в цьому віці є нестійкими.

З метою виховання у дошкільнят толерантного ставлення до людей з обмеженими можливостями доцільно опрацьовувати з ними твори на інклюзивну тематику. Наприклад, "Шапочка і кит" Катерини Бабкіної, у якому йдеться про хлопчика, який бореться з лейкозом і змушений відмовитися від багатьох звичних речей, чи "Гарбузовий рік", де описано життя дитини в інвалідному візку. Акцентуючи увагу на моментах самопізнання головних героїв, їхній поведінці, варто спонукати дітей поміркувати й розповісти про власний досвід спілкування з хворими ровесниками чи дорослими людьми, емоції та переживання. Так виховуємо у них співчуття, милосердя, взаємопідтримку, формуємо морально-етичні цінності.

Обговорення прочитаного можна організувати не тільки з дітьми, а й за участі їхніх батьків. Такий формат особливо цікавий у процесі ознайомлення з реалістичними текстами, де головними героями виступають діти – ровесники читачів/слухачів, а в центрі зображення – навколишній світ і сучасні реалії нашого життя. Оповідання Анатолія Григорука, Оксани Луцевської, казки Зірки Мензатюк, Сашка Дерманського, Тараса і Мар'яни Прохаськів найкраще підходять для таких неформальних зустрічей-читань.

З методичної точки зору у процесі виховання толерантності в дошкільників ефективною бачиться робота не тільки з текстом (обговорення сюжету, учинків героїв тощо), а й з дитячою книжкою. Маємо на увазі розгляд ілюстрацій, описування побаченого, доповнення малюнків власними ідеями. За серією сюжетних картинок, ілюстрацій до тексту діти вчаться переповідати почуте, складати власні розповіді. Такі аспекти детально описує А. Богуш (*Богуш, Гавриш, 2013*). Книжки-картинки, віммельбухи зацікавлюють можливістю розглядати сюжетні ілюстрації, відшукувати предмети, впізнавати явища чи навіть прослідкувати

зв'язки між ними.

Актуальними є перегляди мультфільмів, буктрейлерів, створених за мотивами твору. Візуальні компоненти закріплюють уявлення дітей про ті чи інші моделі поведінки, спонукають до наслідування. Не менш важливим є і спілкування з письменниками-авторами написаних книг, проведення зустрічей та творчих інтерактивних читань за їх участі.

Дієвими у вихованні толерантності, інших морально-етичних якостей дитини і такими, які забезпечують реалізацію діяльнісного підходу в освітньому середовищі ЗДО, є сюжетні рольові ігри, інсценізації та драматизації за мотивами художніх творів. Під час гри та інтерактивної взаємодії діти мають можливість не тільки відтворити певні поведінкові моделі та ситуації, а й проявити власну толерантність. Завдяки ігровій ситуації змінюється ставлення вихованця до себе і формується толерантне ставлення до однолітків (*Ланченко, 2006, с.139*).

В ігрових формах дитина має змогу моделювати систему соціальних взаємин й орієнтуватися у них, займати певну позицію. Так відбувається "поступове подолання особистісного егоцентризму, завдяки чому розвивається самосвідомість дитини, вона стає соціально компетентною, здобуває досвід взаємодії, вирішення проблемних ситуацій, шліфує комунікативні вміння" (*Тернопільська, 2014, с. 70*). У грі чи під час інсценізації дошкільнята поетапно засвоюють, відпрацьовують, переводять у практику знання про толерантну поведінку. У них розвиваються експресивні навички, зокрема, вміння передавати настрій, внутрішній стан, переживання за допомогою міміки, жестів. Імітуючи характер персонажа, діти засвоюють морально-етичні норми поведінки й риси характеру (чуйність, доброта, толерантність, чесність, сміливість, відкритість тощо).

Важливим етапом виховання то-

лерантності в дошкільнят є практикування толерантної поведінки в повсякденній діяльності і взаємодії з однолітками, родичами, вихователями. Наприклад, після прочитання оповідання Катерини Бабкіної "Мсьє Жак та квітнева риба" з дошкільнятами можна виготовити рибки з побажаннями для тих дітей, яких ми хочемо підтримати чи перед якими прагнемо вибачитися за інтолерантну поведінку. Потім ті рибки треба скласти в конверт, щоб на наступному занятті прочитати їх адресатам. Так формується не тільки когнітивна складова толерантності учнів, й викристалізуються поведінково-діяльнісні навички.

Застосовуючи дитячу літературу як засіб виховання толерантності, педагогам слід дотримуватися певних засад організації роботи з книгою у ЗДО: підбирати художні тексти, виходячи з їх розвивального й пізнавального потенціалу та відповідно до особливостей дітей групи; забезпечити час і умови для щоденного читання і невимушеного обговорення художніх текстів; виховувати в дітей звичку до уважного слухання книги; звертатися до художніх текстів в інших формах спільної діяльності дорослого й дітей, використовуючи тексти як смислове тло і стимул для продуктивної пізнавально-дослідницької діяльності, гри, проводячи аналогії між подіями, які відбуваються з персонажами, їх переживаннями, роздумами і власною діяльністю дітей (Монке, 2002, с. 46).

На підставі аналізу теоретичних студій та практичного спостереження окреслимо основні умови, що сприяють ефективному використанню дитячої літератури як засобу формування когнітивного, мотиваційного й поведінково-діялісного аспекту виховання толерантності в дошкільнят:

1) активна і систематична робота з дитячою літературою на тему толерантності під час літературних занять і в процесі організації повсякденної діяльності вихованців;

2) правильна організація читан-

ня/розповідання як спільної партнерської діяльності дорослого з дітьми з урахуванням їх вікових особливостей;

3) добір дієвих методів (бесіди, інсценізації, сюжетно-рольові ігри, перегляд екранізацій, творча робота з метою наслідування моделей толерантної поведінки літературних персонажів тощо);

4) поєднання різних за функціональними параметрами груп методів і форм роботи на основі прочитаного/прослуханого: формування свідомості або переконування (бесіда, діалог, метод прикладу), формування суспільної поведінки (вправління, привчання, доручення, сюжетно-рольові ігри, драматизації), стимулювання діяльності та поведінки (змагання, заохочення, інсценізації, творча робота з метою наслідування моделей толерантної поведінки літературних персонажів тощо), контролю й аналізу рівня вихованості (педагогічне спостереження, виконання доручень, створення ситуацій для вивчення поведінки дітей тощо).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Виховання толерантності в дошкільників - постійний цілеспрямований процес, який залежить від багатьох чинників. Ідеї виховання толерантності в дошкільників засобами дитячої літератури пов'язані, насамперед, з певними аспектами роботи з дитячою книжкою і взаємодії вихователя з вихованцями. Під час читання, розповідання, обговорення художніх текстів на морально-етичні теми з моделями толерантної/інтолерантної поведінки персонажів дошкільнята засвоюють поняття толерантності, міркують про правила поведінки, формують власні ціннісні орієнтири. Пріоритетними напрямками роботи є:

а) цілісне сприйняття світу, формування у дошкільнят когнітивних уявлень про толерантність і виховання толерантної поведінки;

б) зацікавлення дитини книгою і читанням (робота і з текстом, і з ілюстраціями) з подальшим осмисленням прочитаного та власними

висновками щодо зображених поведінкових ситуацій;

б) організація інтерактивної взаємодії, творчої діяльності та практикування сюжетно-рольових ігор, інсценізацій з метою забезпечення формування поведінково-діялісного аспекту виховання толерантності в дошкільнят.

В освітньому процесі сучасного ЗВО практикують читання та розповідання казок, оповідань, декламацію поезій, етичні бесіди, сюжетно-рольові ігри, інсценізації, драматизації, літературні вікторини, тематичні дні, бесіди про улюблених героїв; перегляди мультфільмів, буктрейлерів тощо.

Ефективним засобом виховання толерантності в дошкільників вважаємо роботу з дитячою книжкою, зокрема, обговорення змісту тексту, моделей поведінки героїв та ілюстрацій, творчу й іншу діяльність для наслідування моделей толерантної поведінки літературних героїв. Запорукою досягнення цілі є правильний підбір книг для читання-розказування з урахуванням вікових особливостей сприймання змісту художнього твору дошкільниками. Визначеним критеріям відповідають оповідання на морально-етичну тему В. Сухомлинського, вірші, казки та оповідання сучасних українських письменників: К. Бабкіної, Н. Гербіш, Г. Малик, Б. Матіяш, З. Мензатюк, Г. Фальковича та інших.

Перспективним вважаємо емпіричне дослідження впливу прочитаних чи прослуханих книг на прояви толерантної поведінки дошкільників у повсякденному житті; аналіз апробації розробленої методики виховання толерантності юних засобами дитячої літератури.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Асмолов, А. (2001). Історична культура і педагогіка толерантності. *Меморіал*, 24, 61–63.

Баранова, Н. М. (2015). Етика. Ніжин: держ. ун-т ім. М. Гоголя. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя. 323 с.

Бех, І. Д. (2001). Почуття

цінності іншої людини як моральний пріоритет особистості. *Початкова школа*, 12, 32–35.

Богущ, А., Гавриш, Н. (2013). Вчимося розповідати: складання розповідей за серією сюжетних картин на основі літературних текстів. Навчально-методичний комплект для дітей старшого дошкільного віку. Київ: Вид-во МЦФЕР.

Гончаренко, С. (1977). Український педагогічний словник. Київ: Либідь. 297 с.

Грива, О. (2005). Виховання толерантності в дітей та молоді. *Психолог*, 21–22, 5–6.

Карпинська, Н. С. (1999). Сприймання дітьми літературних творів. Виразне читання вихователя. Гра-драматизація як засіб розвитку творчих здібностей дітей. *Дошкільна лінгводидактика*, 2, 634–641.

Качак, Т. Б. (2018). Тенденції розвитку української прози для дітей та юнацтва початку XXI ст. Київ: Академвидав. 320 с.

Качак, Т. Б. (2016). Українська література для дітей та юнацтва. Київ: ВЦ "Академія". 352 с.

Лапченко, І. О. (2006). Емоційне ставлення до себе та ровесників як чинник особистісного розвитку дитини дошкільного віку. (Дис. ... канд. психол. наук). Київ. 237 с.

Лозинська, Л. Ф. (2011). Характеристика толерантності як педагогічного поняття. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету "Україна"*, 3, 99–103.

Максимова, О. (2018). Теоретичні засади виховання толерантності у дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку. *Підготовка фахівців у контексті становлення Нової української школи*, 1, 117–124.

Матвієнко, О. С. (2006). Толерантність: введення в проблему. Вінниця: ВДАУ, 40 с.

Матієнко, О. С. (2005). Толерантність починається з учителя. *Рідна школа*, 6, 4–6.

Монке, О. С., Слькіна, В. В.

(2011). Реалізація завдань творчого розвитку дітей дошкільного віку засобами розвивального навчального потенціалу української літератури для дітей. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського*, 11–12, 191–198.

Монке, О. С. (2002). Формування оцінно-етичних суджень у художньо-мовленнєвій діяльності дітей старшого дошкільного віку. (Дис. канд. пед. наук). Одеса. 232 с.

Тернопільська, В. І. (2014). Особливості виховання толерантності у дітей молодшого шкільного віку. *Нові технології навчання*, 82, 66–71.

Щербакова, Н. М. (2014). Виховання толерантності школярів у педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського. *Науковий вісник МНУ ім. В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки*, 147 (114), 322–325.

Budnyk, O., Konovalchuk, I., Konovalchuk, I., Onyschuk, I., & Domanyuk, O. (2022). Development of media culture of preschoolers and primary school children. *Revista Tempos E Espacos Em Educacao*, 15 (34). Retrieved from <https://doi.org/10.20952/revtee.v15i34.17172>

Budnyk, O., Rembierz, M., Arbelaez-Encarnacion, T. F., Rojas-Bahamon, M. J., Arbelaez-Campillo, D.F., Chinchoy, A., & Matveieva, N. (2022). Formation of tolerance in the inclusive environment of an educational institution. *Amazonia Investiga*, 11 (56), 315–329. Retrieved from <https://doi.org/10.34069/AI/2022.56.08.30/>

REFERENCES

Asmolv, A. (2001). Istorychna kultura i pedahohika tolerantnosti [Historical culture and pedagogy of tolerance]. *Memorial*, 24, 6163.

Baranova, N. M. (2015). Etyka. [Ethics: education guide]. Nizhyn. derzh. un-t im. M. Hoholia. Nizhyn: NDU im. M. Hoholia. 323 s.

Bekh, I. D. (2001). Pochuttia tsinnosti inshoi liudyny yak moralnyi priorytet osobystosti [The feeling of the value of another person as a

moral priority of the individual]. *Pochatkova shkola*, 12, 32–35.

Bohush, A., Havrysh, N. (2013). Vchymosia rozpovidaty: skladannia rozpovidei za seriieiu suzhetnykh kartyn na osnovi literaturnykh tekstiv [We learn to tell: composing stories based on a series of plot pictures based on literary texts]. *Navchalno-metodychnyi komplekt dlia ditei starshoho doshkilnoho viku*. Kyiv: Vyd-vo MTsFER.

Honcharenko, S. (1977). Ukrainyskiy pedahohichnyi slovnyk [Ukrainian pedagogical dictionary]. Kyiv: Lybid. 297 s.

Hryva, O. (2005). Vychovannia tolerantnosti v ditei ta molodi [Education of tolerance in children and youth]. *Psykholog*, 21–22, 5–6.

Karpynska, N. S. (1999). Sprymannia ditmy literaturnykh tvoriv. Vyrazne chytannia vykhovatelja. Hra-dramatyzatsiia yak zasib rozvytku tvorchykh zdibnosti ditei [Children's perception of literary works. Expressive reading of the teacher. Play-dramatization as a means of developing children's creative abilities]. *Doshkilna lnhvodydaktyka*, 2, 634–641.

Kachak, T. B. (2018). Tendentsii rozvytku ukrainskoi prozy dlia lditei ta yunatstva pochatku XXI st. [Trends in the development of Ukrainian prose for children and youth at the beginning of the 21st century]. Kyiv: Akademvydav. 320 s.

Kachak, T. B. (2016). Ukrainska literatura dlia ditei ta yunatstva. [Ukrainian literature for children and youth: textbook]. Kyiv: VTs "Akademiiia". 352 s.

Lapchenko, I. O. (2006). Emotsiine stavlennia do sebe ta rovesnykiv yak chynnyk osobystisnoho rozvytku dytyny doshkilnoho viku [Emotional attitude towards oneself and peers as a factor in the personal development of a preschool child]. (Dys. ... kandydata psyhol. Nauk). Kyiv. 237 s.

Lozynska, L. F. (2011). Kharakterystyka tolerantnosti yak pedahohichnoho poniattia [Characteristics of tolerance as a pedagogical concept]. *Zbirnyk*

naukovykh prats Khmelnytskoho instytutu sotsialnykh tekhnolohii Universytetu "Ukraina", 3, 99–103.

Maksymova, O. (2018). Teoretychni zasady vykhovannia tolerantnosti u ditei starshoho doshkilnoho ta molodshoho shkilnoho viku [Theoretical principles of education of tolerance in children of senior preschool and junior school age]. *Pidhotovka fakhivtsiv u konteksti stanovlennia Novoi ukrainskoi shkoly*, 117–124.

Matviienko, O. S. (2006). Tolerantnist: vvedennia v problem [Tolerance: introduction to the problem]. Vinnytsia: VDAU, 40 s.

Matiienko, O. S. (2005). Tolerantnist pochynaietsia z uchytelia [Tolerance begins with the teacher]. *Ridna shkola*, 6, 4–6.

Monke, O. S., Yelkina, V. V. (2011). Realizatsiia zavdan tvorchoho rozvytku ditei doshkilnoho viku zasobamy rozvyvalnoho navchalnoho potentsialu ukrainskoi literatury dlia ditei [Realization of the

tasks of creative development of preschool children by means of the educational potential of Ukrainian literature for children]. *Naukovyi visnyk Pivdenoukrainskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu im. K. D. Ushynskoho*, 11–12, 191–198.

Monke, O. S. (2002). Formuvannia otsinno-etychnykh sudzhen u khudozhno-movlennievii diialnosti ditei starshoho doshkilnoho viku [The formation of evaluative and ethical judgments in the artistic and speech activities of older preschool children]. (Dys. kand. ped. Nauk). Odesa. 232 s.

Ternopilska, V. I. (2014). Osoblyvosti vykhovannia tolerantnosti u ditei molodshoho shkilnoho viku [Peculiarities of education of tolerance in children of primary school age]. *Novi tekhnolohii navchannia*, 82, 66–71.

Shcherbakova, N. M. (2014). Vykhovannia tolerantnosti shkolariv u pedahohichnii spadshchyni V. O.

Sukhomlynskoho [Education of tolerance of schoolchildren in the pedagogical heritage of V. O. Sukhomlynskyi]. *Naukovyi visnyk MNU im. V. O. Sukhomlynskoho. Pedahohichni nauky*, 147 (114), 322–325.

Budnyk, O., Konovalchuk, I., Konovalchuk, I., Onyschuk, I., & Domanyuk, O. (2022). Development of media culture of preschoolers and primary school children. *Revista Tempos E Espacos Em Educacao*, 15 (34). Retrieved from <https://doi.org/10.20952/revtee.v15i34.17172>

Budnyk, O., Rembierz, M., Arbelaez-Encarnacion, T. F., Rojas-Bahamon, M. J., Arbelaez-Campillo, D. F., Chinchoy, A., & Matveieva, N. (2022). Formation of tolerance in the inclusive environment of an educational institution. *Amazonia Investiga*, 11 (56), 315–329. Retrieved from <https://doi.org/10.34069/AI/2022.56.08.30/>

Стаття надійшла 11.11.2022 р.

